

O SIECI NATURA 2000 OCZAMI GEOLOGÓW W ROKU 2010

ON THE NETWORK NATURA 2000 THROUGH THE LENS OF GEOLOGY IN 2010

JERZY GÓRECKI¹, EDYTA SERMET¹

*„Czasami jest ziemia, która nie daje plonów,
gdy się ją zasieje, lecz jeśli będziesz ją
wydobywać, wyżywi o wiele więcej ludzi,
niż gdyby przyniosła plony...”*

Georgius Agricola 1494–1555

Abstrakt. NATURA 2000 jest europejską siecią obszarów chronionych, mających zachować bioróżnorodność na naszym kontynencie. W Polsce do końca 2009 r. wyznaczono 141 obszarów specjalnej ochrony ptaków (OSO według tzw. dyrektywy ptasiej) i 823 specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO według tzw. dyrektywy siedliskowej). Stanowią one odpowiednio 15,6 i 11,0% powierzchni Polski. W granicach tych obszarów znalazło się kilkaset złóż zagospodarowanych i niezagospodarowanych, przewidzianych do eksploatacji odkrywkowej.

W obszarach objętych siecią NATURA 2000 nie wyklucza się możliwości eksploatacji złóż, ale zarządzanie środowiskiem geologicznym jest trudniejsze. Konieczne jest sporządzanie bardziej obszernych ocen i raportów oddziaływania na środowisko, dokonywanie zmian w technologii eksploatacji, kompensujących ewentualne straty w przyrodzie. Procedury uzyskania decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach eksploatacji znacznie komplikują i opóźniają zagospodarowanie złóż. Nadinterpretacja dyrektyw Unii Europejskiej i podatność na argumenty „ekoterrorystów” powodują częsty brak zgody na podjęcie eksploatacji złóż na takich terenach.

Wielu złóż ważnych z punktu widzenia bezpieczeństwa surowcowego kraju nie należało włączać do sieci NATURA 2000, gdyż opinie o wyjątkowej szkodliwości górnictwa są wyolbrzymiane.

Słowa kluczowe: sieć NATURA 2000, złoża kopalin, środowiskowe uwarunkowania eksploatacji.

Abstract. The main goal of the European NATURA 2000 network of protected areas is the conservation of biodiversity of Europe. In total, 141 Special Protection Areas SPAs (created under the Birds Directive), as well as 823 Special Areas of Conservation SACs (created under the Habitats Directive) were in existence in Poland by the end of 2009. They make up 15.6% and 11.0% of the territory of Poland, respectively. There are hundreds of mineral deposits in these areas, both exploited and unexploited, but taken in regard to possible use in the future.

Exploitation use of deposits are not completely restricted in NATURA 2000 network areas, but management of the geological environment is made more difficult. Multi-faceted in-depth reports on the environmental influence are made compulsory, as well as a change in the technological methods of exploitation which must compensate for any eventual loss caused in the natural environment. The procedures in place which govern decisions made by formal bodies are complicated and often cause the delay of mineral deposit management.

Many deposits, which are of interest to national mineral raw materials supply security, should not have been included in the NATURA 2000 areas, as the opinions of over-exploitation and possible negative environmental impacts caused by mining were blown out of proportion.

Key words: NATURA 2000 network, mineral deposits, environmental conditioning of exploitation.

¹ Wydział Geologii, Geofizyki i Ochrony Środowiska, Akademia Górniczo-Hutnicza, al. Mickiewicza 30, 30-059 Kraków; e-mail: gorecki@geol.agh.edu.pl, sermet@agh.edu.pl

WSTĘP

Wykorzystanie gospodarcze kopalin jest jednym z niezbędnych warunków realizacji konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju. Odpowiednio duża podaż surowców mineralnych kształtuje bezpieczeństwo surowcowe kraju. Zbyt restrykcyjne bariery w racjonalnym zagospodarowaniu złóż grożą deficytem kopalin. Dotyczą one w największym stopniu złóż eksploatowanych odkrywkowo, tj. przede wszystkim złóż kruszywowych (kamieni drogowych i budowlanych oraz piasków i żwirów), a także mniej licznych, ale dużych i znaczących dla bezpieczeństwa energetycznego kraju złóż węgla kamiennego. Dostrzegane coraz częściej zagrożenia dla bezpieczeństwa surowcowego Polski (Nieć, Radwanek-Bąk, 2009) pojawiły się m.in. jako pochodna przesadnie krytycznych, najczęściej bezpodstawnych opinii o wyjątkowo dużej szkodliwości górnictwa odkrywkowego dla środowiska naturalnego. Dyskusje w mediach publicznych są często przejawem niewłaściwie rozumianej wolności słowa, tzn. areną głoszenia mitów, kłamstw i niesprawdzonych faktów oraz prezentowania jednostronnych racji przeciwników górnictwa w każdej postaci. Zbyt hałaśliwy jest udział organizacji ekologicznych w ocenach szkodliwości górnictwa i kreowaniu przesadnych form ochrony przyrody; organizacje te stosują zazwyczaj nadinterpretację prze-

pisów prawa, zwłaszcza tych nieprecyzyjnych. Sprzeciw społeczności lokalnych, nierzadko również – niestety – władz samorządowych, oparte na zasadzie „nie, bo nie”, noszą znamiona „ekoterroryzmu”. Rzetelnej dyskusji o wpływie górnictwa na środowisko, o działaniach górnictwa na rzecz ochrony środowiska, bio- i georóżnorodności nie służy fatalny stan edukacji społecznej w tej dziedzinie (Nieć i in., 2008).

Na tym tle głos polskich geologów i górników wydaje się zbyt słaby, a często i spóźniony. Konsultacji ze środowiskiem geologów złożowych (dokumentatorów i prowadzących geologiczną obsługę kopalń) oraz przedsiębiorców górniczych zabrakło również przy wyznaczaniu polskich obszarów europejskiej sieci NATURA 2000 i przy ocenie potencjalnych zagrożeń tworzonych przez górnictwo dla takich obszarów. W konsekwencji ostoje sieci NATURA 2000 obejmują dziś – w przeciwieństwie do wielu innych krajów – zbyt dużą ilość złóż kopalin, zagospodarowanych i niezagospodarowanych, dla których uzyskanie decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach eksploatacji jest trudne, czasochłonne, a często niemożliwe.

Czy sieć NATURA 2000 nie jest w warunkach polskich zbyt restrykcyjną formą ochrony przyrody?

JAK WYZNACZANO W POLSCE OBSZARY SIECI NATURA 2000

Sieć NATURA 2000 jest systemem ochrony zagrożonych składników różnorodności biologicznej kontynentu europejskiego. Tworzy sieć obszarów chronionych we wszystkich 27 krajach Unii Europejskiej. Obszary te zdefiniowano w dwóch unijnych dyrektywach:

- tzw. dyrektywie ptasiej (Birds Directive) nr 79/409/EWG z 2.04.1979 r., poprawionej w latach 1991 i 1994, wyznaczającej obszary specjalnej ochrony ptaków OSO (Special Protection Areas SPAs);
- tzw. dyrektywie siedliskowej (Habitats Directive) nr 92/43/EWG z 21.05.1992 r., określającej specjalne obszary ochrony siedlisk SOO (Special Areas of Conservation SACs).

Wyznacza się także obszary „mające znaczenie dla Wspólnoty” (obszary o znaczeniu wspólnotowym OZW – Sites of Community Importance). Dyrektywa nr 97/62/WE nadała ponadto kody siedlisk przyrodniczych: PLB – miejsca ochrony ptaków wodno-błotnych (Bird Life), PLH – miejsca ochrony siedlisk (Habitat) i PLC – pokrywające się obszary obydwóch typów (ostoje mieszane). Dla każdego z obszarów sporządza się tzw. standardowy formularz danych.

Warto przypomnieć, że dyrektywy Unii Europejskiej nie mają mocy prawnej na obszarach państw-członków Wspólnoty, a formułują jedynie unijne cele i określają spodziewane rezultaty działań. W przypadku dyrektyw ptasiej i siedliskowej, formy wyznaczania i sposób ochrony elementów

tworzonej sieci pozostawiono poszczególnym krajom. Mówiąc o „właściwym stanie ochrony”, nie narzucono oczywiście żadnemu z członków Unii Europejskiej wymaganego stopnia pokrycia powierzchni kraju obszarami chronionymi, choć Komisja Europejska zastrzegła sobie prawo oceny i weryfikacji list tych obszarów.

Pojęcie obszarów sieci NATURA 2000 wprowadzono do prawa polskiego przepisami ustawy o ochronie przyrody z 16.04.2004 r. (DzU nr 92, poz. 880:2004 z późn. zm.), tj. w roku przyjęcia Polski do Unii Europejskiej. Zasady ich tworzenia określono w rozporządzeniach wykonawczych Ministra Środowiska z lat 2004–2005, uzupełnianych i zmienianych w latach następnych.

Polska zamknęła listę tych obszarów pod koniec 2009 r., powiększając ją w stosunku do wcześniej zaakceptowanej przez Komisję Europejską aż o 453 nowe obszary siedliskowe i 78 poszerzonych (wynik pośpiesznych „konsultacji” z ostatnich miesięcy). Aktualna lista – według danych z grudnia 2009 r. (European Commission Nature and Biodiversity Newsletter, 2009) – zawiera 141 OSO i 823 SOO pokrywających 21% powierzchni kraju. Wykaz ten obejmuje w dużej mierze obszary z tzw. Shadow-List, której zasady tworzenia oparto w wielu przypadkach na wątpliwych podstawach naukowych. Trudno więc mówić o kompromisie z pozarządowymi organizacjami ekologicznymi. W projektach obszarów często nie udowodniono realnej potrzeby

ochrony siedlisk (brak opracowań studialnych, brak analiz skutków i konsekwencji utworzenia proponowanego obszaru oraz płynących z tego korzyści). Trudno się dziwić, że Komisja Europejska ocenia polskie listy OSO i SOO jako „w dużej mierze kompletne” i zauważa „dokonany ostatnio znaczący postęp”, skoro zarówno liczba, jak i powierzchnia obszarów należą do największych w Europie. Choć Polska nie jest krajem o nadzwyczajnej bioróżnorodności (obszary chronione reprezentują tylko 2 spośród 9 wyróżnionych regionów biogeograficznych Europy – kontynentalny i alpejski), OSO zajmują aż 15,6% powierzchni lądowej (średnia dla Europy 11,1%), a SOO – 11,0%. Według obliczeń autorów artykułu na podstawie danych Komisji Europejskiej, kraje „starej Unii” pokryły obszarami sieci NATURA 2000 średnio znacznie mniejszą część swoich terytoriów niż kraje Europy środkowej i wschodniej, a np. średnia wielkość OSO w Polsce jest prawie cztery razy większa od średniej dla całej Europy. Doceniając konieczność ochrony środowiska naturalnego uważamy, że dotychczasowy, sprawdzony w praktyce, polski system obszarów chronionych mógł być wystarczającą podstawą tworzenia obszarów sieci NATURA 2000. Łatwo zauważyć, że powierzchnia 23 parków narodowych (powyżej 1% powierzchni kraju), około 120 parków krajobrazowych – na ogół o walorach siedliskowych i ponad 1000 rezerwatów przyrody wynosi łącznie około 8,5% powierzchni Polski, a projektowane są nowe parki narodowe, np. mazurski i jurajski, oraz krajobrazowe, które

mogłyby powiększyć ten obszar do około 10–12%, wystarczający w większości krajów do ochrony bioróżnorodności. Niepotrzebnie włączono do sieci NATURA 2000 wiele obszarów złożowych, w tym złoża już eksploatowane, stwarzając użytkownikom często absurdalne bariery w dalszym ich zagospodarowaniu. W rzeczywistości wyrobiska odkrywkowe (kamieniołomy i akwenty eksploatacyjne) stwarzają, zwłaszcza ptakom, nową jakość bytowania, gniazdowania i żerowania, tzn. sprzyjają tworzeniu nowych siedlisk przyrodniczych. Nie ma żadnych bezspornych dowodów na niszczenie lub ograniczanie ilości ptactwa przez górnictwo. Są natomiast udokumentowane przykłady przyrostu populacji ptaków (np. ślepowrona w rozległych żwirowniach w Dolinie Dolnej Skawy), ich pojawiania się w nowych miejscach (np. płochacza halnego znanego wcześniej tylko z Tatr w jednym z kamieniołomów Beskidu Niskiego) oraz przyzwyczajania się ptaków do hałasu (robót strzałowych) i obecności ludzi.

Trudno przebija się do świadomości społecznej i mentalności „ortodoksyjnych” ekologów fakt, że znacznie większe zagrożenie dla OSO i SOO generują rolnictwo, budownictwo, drogownictwo, a nawet zbyt intensywny rozwój różnych form turystyki. Przykładowo zaniechanie wypasu bydła i koszenia trawy, albo procesy melioracyjne przynoszą przyrodzie więcej szkód, niż np. wielkoskalowa eksploatacja piasków i żwirów.

ZŁOŻA NA TLE OBSZARÓW SIECI NATURA 2000 – TRUDNA KOEGZYSTENCJA

Położenie złóż w obrębie obszarów sieci NATURA 2000 ogranicza wyraźnie ich geologiczno-górnictwem atrakcyjność (Sermet, Górecki, 2007), co wynika z trudności w uzyskaniu wymaganych decyzji środowiskowych lub uzgodnień. Choć przybywa dowodów, że górnictwo jest w stanie minimalizować swoją konfliktowość oraz działać na rzecz ochrony środowiska i kompensacji przyrodniczej, zbyt wiele złóż włączono do sieci NATURA 2000 pod presją organizacji ekologicznych domagających się zaniechania wydobywania (przykładem są starania o zamknięcie słynnej kopalni wapieni wojcieszowskich na złożu Połom, czynnej od XVI w.).

Już w 2006 r. w granicach OSO i SOO lub w pobliżu ich granic znalazły się 692 złoża 22 kopalni, w tym 296 eksploatowanych (Kulczycka, Henclik, 2009; Pietrzyk-Sokulska, 2009). Lista tych złóż obejmuje m.in. 78 ważnych złóż kamieni budowlanych i drogowych, przede wszystkim dolnośląskich (Bromowicz, Magiera, 2006). Do tej listy dołączono w 2009 r. kolejne złoża kopalni skalnych (głównie używanych do produkcji kruszyw łamanych i żwirowych), m.in. w Górach Świętokrzyskich, gdzie do dotychczasowych dwóch OSO i sześciu SOO dodano kolejny OSO i aż 31 obszarów siedliskowych. Spowodowało to obniżenie dostępności terenów złożowych, również tych o najwyższych walorach surowcowych. Sytuacja taka wymaga intensyfikacji starań o podniesienie rangi ochrony zasobów kopalni i okre-

ślenia priorytetów surowcowego wykorzystania obszarów występowania złóż (Radwanek-Bąk, 2008). Jednym z rozwiązań powinno być przyjęcie odrębnej ustawy o ochronie złóż kopalni (Nieć, Radwanek-Bąk, 2009).

Ustawa o ochronie przyrody dopuszcza możliwość eksploatacji złóż w OSO i SOO „jeśli przemawiają za tym konieczne wymogi nadrzędnego interesu publicznego, w tym wymogi o charakterze społecznym lub gospodarczym, i wobec braku rozwiązań alternatywnych” (art. 34. ust. 1 UOP). Interpretacja tego przepisu powinna dążyć do uznania bezpieczeństwa surowcowego kraju za interes nadrzędny i w konsekwencji stwarzać przesłanki uproszczenia starań o decyzje środowiskowe. W szczególności powinno to dotyczyć złóż już eksploatowanych, w przypadkach zmiany dokumentacji geologicznych i projektów zagospodarowania złóż, rozszerzenia granic eksploatacji lub wznowienia eksploatacji złóż, w których wydobywania zaniechano. Przygotowanie decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach eksploatacji dla złóż udokumentowanych w ramach starań o uzyskanie nowych koncesji wydobywczych powinno być zaś oparte na lepszej współpracy przyrodników, geologów, górników i specjalistów od zagospodarowania przestrzennego – w celu zapewnienia uzasadnionej kompensacji przyrodniczej dla spójności i dobrego funkcjonowania obszarów sieci NATURA 2000.

PODSUMOWANIE

Pokrycie 21% powierzchni Polski Europejską Siecią Ekologiczną NATURA 2000 spowodowało objęcie obszarami chronionymi kilkuset złóż przewidzianych do eksploatacji odkrywkowej bądź już eksploatowanych. Na obszarach tej sieci nie wyklucza się możliwości eksploatacji złóż, ale wymaga to kosztownych i czasochłonnych działań na rzecz minimalizacji potencjalnie szkodliwych skutków działalności górniczej, m.in. tworzenia obszernych ocen i raportów oddziaływania na środowisko. Włączenie dużej liczby złóż w obręb OSO i SOO oznacza trudniejsze zarządzanie środowiskiem geologicznym, potrzebę monitoringu oraz zabezpieczeń obszarów lęgowych i siedliskowych, konieczność

ograniczania wydobycia i zmian technologii eksploatacji, a także prowadzenia działań kompensujących ewentualne straty w przyrodzie. Zdaniem geologów i górników, wielu złóż ważnych z punktu widzenia bezpieczeństwa surowcowego kraju nie należało obejmować obszarami sieci NATURA 2000 tylko z powodu rzekomo dużej konfliktowości eksploatacji. Dotychczasowe regulacje prawne wystarczająco zapewniały funkcjonowanie kopalń odkrywkowych z zachowaniem zasad ochrony środowiska naturalnego.

Pracę wykonano w ramach badań statutowych AGH nr 11 11 140 562.

LITERATURA

- BROMOWICZ J., MAGIERA J., 2006 — Polskie złoża dla produkcji kruszyw łamanych na tle obiektów Europejskiej Sieci Ekologicznej NATURA 2000. *Mies. WUG*, **10**: 10–18.
- KULCZYCKA J., HENCLIK A., 2009 — Górnictwo w Polsce po wprowadzeniu sieci NATURA 2000 – ocena skutków ekonomicznych i społecznych. *Prz. Geol.*, **57**,10: 890–899.
- NATURA 2000 European Commission Nature and Biodiversity Newsletter, **27**, December 2009.
- NIEĆ M., PIETRZYK-SOKULSKA E., GADEK R., LISNER-SKÓRSKA J., 2008 — Górnictwo wspomagające ochronę środowiska i jego kształtowanie – doświadczenia Kieleckich Kopalń Surowców Mineralnych. *Gosp. Sur. Min.*, **24**, 4/4: 251–258.
- NIEĆ M., RADWANEK-BAK B., 2009 — Wykorzystanie złóż kopalin w Polsce, przyszłość i zagrożenia dla bezpieczeństwa surowcowego kraju. *Prz. Geol.*, **57**, 7: 591–599.
- PIETRZYK-SOKULSKA E., 2009 — Ostoje sieci NATURA 2000 jako element środowiskowych uwarunkowań eksploatacji kopalin. *Górn. Odkryw.*, **2/3**: 16–26.
- RADWANEK-BAK B., 2008 — Dostępność terenów złożowych jako priorytet ochrony zasobów kopalin. *Górn. Odkryw.*, **2/3**: 19–24.
- SERMET E., GÓRECKI J., 2007 — Ocena geologiczno-górnictwej atrakcyjności złóż kruszywowych na przykładzie rejonu Opatawa. *Pr. Nauk. Inst. Górn. PWroc.*, **119**, Konferencje, 48: 187–195.